

TALABALAR O'QUV MOTIVATSIYASI VA QADRIYATLAR SOHASINING O'ZARO BOG'LIQLIK JIHLTLARI

Djumaniyozova Muxayya Xusinovna

Urganch davlat universiteti dotsenti, ps.f.f.d.(PhD)

АСПЕКТЫ ВЗАИМОЗАВИСИМОСТИ АКАДЕМИЧЕСКОЙ МОТИВАЦИИ И ЦЕННОСТЕЙ СТУДЕНТОВ

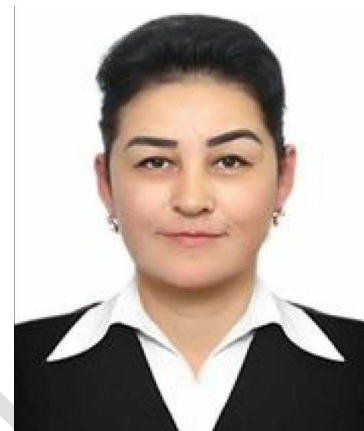
Джуманиязова Мухия Хусиновна

Доцент Ургенчского государственного университета

ASPECTS OF INTERDEPENDENCE OF STUDENTS' ACADEMIC MOTIVATION AND VALUES

Djumaniyazova Mukhiya Khusinovna

Associate Professor of Urganch State University, (PhD)

Orcid: 2042-0804-2098-0284

Annotatsiya: Mazkur maqolada talabalar o'qish faoliyatida o'quv motivatsiyasining roli, psixolog olimlar tomonidan motiv, o'quv motivatsiyasi, qadriyatlar sohasi to'g'risidagi nazariy qarashlar bayon qilingan. Shuningdek, motiv va motivatsiya tushunchalari, ularning tuzilmalari, o'quv motivatsiyasi va qadriyatlar sohasining o'zaro bog'liqlik haqidagi ma'lumotlar empirik tahlil qilinib, talabalar o'quv motivatsiyasiga qadriyatlar ta'siri bo'yicha xulosalar berilgan.

Kalit so'zlar: motiv, motivlar tizimi, motivatsiya, o'quv motivatsiyasi, faoliyat, ehtiyoj, qadriyatga yo'naltirish, maqsad, g'oya, ichki motiv, tashqi motiv.

Аннотация: В данной статье рассматривается роль учебной мотивации в учебной деятельности студентов, изложены теоретические взгляды психологов на мотив, учебную мотивацию и сферу ценностей. Кроме того, проанализированы понятия мотив и мотивация, их структуры, взаимосвязь учебной мотивации и сферы ценностей на эмпирическом уровне, а также приведены выводы о влиянии ценностей на учебную мотивацию студентов.

Ключевые слова: мотив, система мотивов, мотивация, учебная мотивация, деятельность, потребность, ценностная ориентация, цель, идея, внутренний мотив, внешний мотив.

Annotation: This article discusses the role of learning motivation in students' academic activities, presenting theoretical perspectives by psychologists on motives, learning motivation, and the value system. Additionally, the concepts of motive and motivation, their structures, and the interrelation between learning motivation and the value system are empirically analyzed. Conclusions are drawn regarding the influence of values on students' learning motivation.

Key words: motive, system of motives, motivation, learning motivation, activity, need, value orientation, goal, idea, internal motive, external motive.

Kirish. Yangi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar ta'lim jarayoni ishtirokchilarining psixologiyasiga ta'sir qilmasligi mumkin emas. Bunday vaziyatda talaba shaxsining motivatsion sohasini hisobga olishga qaratilgan yangi ta'lim strategiyasiga ehtiyoj yaqqol namoyon bo'ladi. Motivatsiya inson hayotida, birinchi navbatda, har qanday harakatning semantik yadrosi sifatida alohida rol o'ynaydi. Buni xulq-atvor va kasb tanlash motivlarini shakllantirish bilan bog'liq dinamik jarayon sifatida ham ko'rish mumkin.

Talabalarning o'quv faoliyati motivatsiyasini o'rganish juda muhimdir, chunki ularning o'qishga bo'lgan munosabati, o'quv samaradorligi, qiziqishi va keyinchalik kasbiy mahorati bunga bog'liq. O'quv motivlari shaxsni qadriyatga yo'naltirish vazifasini ham bajaradi. Insonning ma'lum bir qadriyatlarga yo'naltirilishi ularga taxminiy ijobiy baho natijalari orqali singib boradi. Shu bilan birga, subyekt uni ongli ravishda loyihalashtirib olgan taqdirdagina u yoki bu qadriyatga yo'naltirish haqida gapirish mumkin bo'ladi. Ba'zi insonlar qadriyatlarga bo'lgan ehtiyoj orqali emas, aksincha, tevarak-atrofini o'rab turgan odamlarning qadriyatlarga munosabatlarini o'zlashtirib olgan holda o'z xulqiga va faoliyatiga moslashtiradi, xuddi shu yo'l bilan ilgari o'zida bo'lmagan yangi ehtiyojlar negizini tiklaydi [1].

Faoliyatning mazmuni faqatgina shu faoliyatni qoniqtira oladigan ehtiyojlar mundarijasi bilangina belgilanmaydi. Inson asosiy ehtiyoj bilan bir yo'nalishda harakat qilayotgan vaziyatni obyektiv va subyektiv imkoniyatlarning mavjudligini, ehtiyojlar bor-yo'qligini hisobga oladi. Mana shundan keyingina motiv asosiga (ahamiyatiga, qimmatiga, ma'nosiga) ko'ra subyekt uchun mos bo'lgan xulqni subyektiv asosda hal qilishga, aks holda subyekt ushbu xulqni oqlab, faoliyatida namoyon qiladi. Ya'ni, motiv bir xulqni ikkinchi xulq bilan, kamroq qo'llanadiganini ko'proq qo'llanadigani bilan almashtiradi. Shu yo'l bilan ko'zlangan faoliyatga imkoniyat tug'iladi [2].

Adabiyotlar tahlili. Psixologiya fanida shaxsning anglangan qadriyatlar sohasini o'rganishda ko'plab mazmun jihatidan ushbu sohaga

yaqin tushunchalar bilan to'qnash kelamiz: ehtiyojlar, qadriyatlar, g'oya, qadriyatli yo'nalishlar, motivlar, maqsadlar – ular orasidagi chegarani aniq belgilash oson emas. Biroq, har qanday empirik tadqiqotni o'tkazish uchun, aynan mavzuda ko'rsatilgan hodisani o'rganish maqsadida, kategoriya apparatini aniqlab olish muhimdir.

Qadriyatni motiv sifatida muhokama qilganda, biz motiv tushunchasiga murojaat qilishimiz kerak bo'ladi. A.N.Leontyev motivni anglangan ehtiyoj sifatida ta'riflagan [3]. E.P.Ilyin ta'kidlashicha, agar "motivni anglangan ehtiyoj" deb qabul qilishni A.N.Leontyevning tushunchasini bevosita qabul qilinsa, maqsad (ehtiyojning o'zi) va motiv (ehtiyojning psixologik holati) o'rtasidagi farq yo'qoladi, motiv noto'g'ri tushunilib, faoliyatni aniqlovchi tashqi obyekt sifatida qabul qilinadi[4]. Qadriyat va motivning o'zaro munosabati muammosi psixologiyada motivni tushunish muammosi bilan bevosita bog'liqdir. V.G.Leontyev fikricha: "Motivlarni eksperimentda shaxsning g'oyalaridan va g'oyaviy yo'nalishlardan ajratish juda qiyin, ular faqat ushbu yo'nalishlar orqali namoyon bo'ladi. Bu esa qadriyatlarga ham to'liq tegishli" [5].

Motiv, qadriyat va g'oya tushunchalarining o'zaro kesishishini B.S.Alishiev ham ta'kidlaydi, lekin uning tizimli-funksional yondashuvida "g'oya" "mazmun"ga, "motiv" esa "tanlov"ga tegishli bo'lib, bu jarayonlar ketma-ketligi "axborot – mazmun – tanlov – harakat" sifatida talqin etiladi. Unga ko'ra, "g'oya muammosi mazmunni aniqlash jarayoni bilan, motiv muammosi esa harakatni tanlash jarayoni bilan bog'liq" [5]. Bizning fikrimizcha, "mazmun" ko'proq qadriyat bilan bog'liq, "g'oya" uchun esa "ahamiyatlilik" ko'proq xosdir.

Metodlar tahlili. Biz talabalar o'quv motivatsiyasi va qadriyatlar sohasining o'zaro bog'liqlik jihatlari o'rganish uchun Oliy ta'lim muassasasi 1-kurs va 4-kurs talabalarida I.G.Senin "Qadriyatlar yo'nalganligini aniqlash" test-so'rovnomasini o'tkazdik (1-jadval).

I.G.Senin "Qadriyatlar yo'nalganligini aniqlash" so'rovnomasi guruhlar kesimidagi natijalar tahlili (Mann Uitni mezoni bo'yicha n=694)

1-jadval

Shkalalar	guruh	N	O'rtacha rang	U	P
Kasb-hunar olami	1-kurs	323	375,62	46983,500	,000***

	4-kurs	371	323,02		
	Jami	694			
Ta'lim-tarbiya	1-kurs	323	407,04	41635,000	,000***
	4-kurs	371	295,66		
	Jami	694			
Oilaviy hayot	1-kurs	323	367,17	50954,500	,013*
	4-kurs	371	330,37		
	Jami	694			
Ijtimoiy hayot	1-kurs	323	327,47	54883,000	,345
	4-kurs	371	364,94		
	Jami	694			
Qiziqishlar olami	1-kurs	323	326,40	53780,500	,170
	4-kurs	371	365,87		
	Jami	694			
Oliy nufuzga ega bo'lish	1-kurs	323	336,39	56231,000	,673
	4-kurs	371	357,17		
	Jami	694			
Yuqori moddiy ta'minot	1-kurs	323	349,90	53248,000	,114
	4-kurs	371	345,41		
	Jami	694			
Ijodkorlik	1-kurs	323	350,71	52778,000	,078
	4-kurs	371	344,70		
	Jami	694			
Faol ijtimoiy munosabatlar	1-kurs	323	326,82	54988,000	,336
	4-kurs	371	365,51		
	Jami	694			
O'z ustida ishlash	1-kurs	323	303,51	52438,500	,058
	4-kurs	371	385,80		
	Jami	694			
Yutuqlarga yo'nalish	1-kurs	323	331,62	52469,500	,060
	4-kurs	371	361,32		
	Jami	694			
Ma'naviy qoniqish	1-kurs	323	313,02	52151,500	0,045*
	4-kurs	371	377,52		
	Jami	694			
O'zlikni saqlash	1-kurs	323	303,27	44849,000	0,000***
	4-kurs	371	386,00		
	Jami	694			

Izoh: *** $p < 0,001$; * $p < 0,05$

I.G.Seninning “Qadriyatlar yo‘nalganligini aniqlash” test-so‘rovnomasining Kasb-hunar olami shkalasida ishonchli farqlar aniqlandi ($U=46983$; $p \leq 0,001$). Natijalar tahliliga ko‘ra 4-bosqich talabalariga qaraganda 1-bosqich talabalarida kasb-hunarga yo‘nalganlik qadriyatlari ustunligi aniqlandi. Talabalikning birinchi bosqichida talabalar o‘spirinlik yosh davrida bo‘lgangili

sababli, ularning yetakchi faoliyat turi kasb tanlash va kasbga qiziqish hisoblanadi.

O‘zi tanlab kirgan mutaxassislik bilan bog‘liq kasbni hamma tomonlama, mukammal o‘rganish istagi yuqori bo‘lib, mutaxassislik doirasidagi fanlarni zo‘r ishtiyoq bilan o‘rganishga intiladi. Aynan bu kasb-hunar olami shakalasi vositali qadriyatlar sirasiga mansubdir, bunda asosan talabalar o‘z kasbiy faoliyat sohasiga katta

ahamiyat beradilar, shuningdek, ko'p vaqtini shu kasbni o'rganishga sarflaydilar, kasbni egallash borasidagii barcha muammolarni hal etishga tezda kirishib ketadilar. Ular kasbiy faoliyatni hayotning asosiy mazmuni deb biladilar. 4-bosqich talabalari o'z kasbini nazariy jihatdan to'laqonli o'rganib olganliklari sababli ularda bu qadriyatlar muhimligi yaqqol ko'zga tashlanmasligi mumkin ekan.

Inson ehtiyojlari tizimini "Qadriyatlar yo'nalishlari savolnomasi" ning ta'lim – tarbiya shkalasida ham ishonchli farqlar mavjudligi ma'lum bo'ldi ($U=41635$; $p\leq 0,001$). Olingan natijalarga binoan 1-bosqichda o'qiyotgan talabalarda ta'lim-tarbiya bilan bog'liq qadriyatlar 4-bosqich talabalarinikidan ustunroq ekan. 4-bosqich talabalari to'rt yilgi o'qish davomida ustozlari tamonidan berilayotgan ta'lim – tarbiyaning har-xil jihatlarini o'zlashtirishga muvaffaq bo'lganlar.

Birinchi bosqichda esa bu ayni muddao hisoblanadi, umumiy o'rta ta'limidan chiqib kelgan talabalar uchun oliy ta'limga xos madaniyat, bilimlarni o'zlashtirish, imtihonlardan o'tish masalasi, ularning o'qish bilan bog'liq bo'lgan qadriyatlaridir. Ayniqsa bunday talabalar o'qimishli bo'lishga, o'z dunyoqarashini kengaytirishga intiluvchan bo'ladilar. Shuningdek, o'qishni, yangi-yangi bilimlarni egallashni, hayotdan orqada qolmaslikni eng muhim narsa deb hisoblashadilar.

Oilaviy hayot shkalasida ishonchli farqlar kuzatildi, 4-bosqich talabalariga nisbatan birinchi bosqich talabalarida Hayotiy sohalar bo'yicha oilaviy hayot qadriyatlari yuqoriligi ayon bo'ldi ($U=50954$; $p\leq 0,05$). Birinchi bosqichdagi talabalar o'z oilasi bilan bog'liq bo'lgan barcha voqeiklarga katta ahamiyat berishi bilan ajralib turadi. Ular ma'lum ma'noda balog'at yoshida bo'lganligi sababli oilada bo'layotgan vaziyatlarni to'liq tahlil eta oladilar va oila a'zolariga o'z ta'sirlarini ham o'tkazishni boshlaydilar.

Ma'naviy qoniqish shakalasi bo'yicha olingan ma'lumotlarda ishonchli farqlar kuzatildi ($U=52151$; $p\leq 0,05$). Natijalar tahliliga ko'ra, birinchi bosqich talabalariga qaraganda to'rtinchi bosqich talabalarda ma'naviy qoniqish qadriyati yuqori ekan. 4-bosqich talabalari o'zlarini ruhiy ma'naviy jihatdan qoniqtiradigan hayotiy sohalarni tanlashga intilar

ekanlar. Ular ko'pincha, o'zlariga qiziq bo'lgan, ma'naviy ozuqa, ichki qoniqish baxsh etadigan faoliyat bilan mashg'ul bo'lishni juda zarur deb hisoblar ekanlar. Ularning kasbi, faoliyatini ma'naviy qoniqish olib kelishiga qaratishi, qiziqarli, mazmunli ish yoki kasb egasi bo'lishga intilishida o'z aksini topadi. Bu talabalar o'z mehnatini mazmunan chuqur anglashga intilib, o'zlari bajargan ishning natijasidan emas, balki ko'proq ishning borishidan, jarayonidan zavq oladilar. To'rtinchi bosqich talabalariga o'zlari qilgan ishdan xavotirlanmaslik, uning sifatli bajarilganiga ishonch bilan, ma'lum ma'noda mag'rurlik bilan munosabatda bo'lish xosligi ma'lum bo'ldi. Inson ehtiyojlari tizimini "Qadriyatlar yo'nalishlari savolnomasi"ning o'zlikni saqlash shkalasida ishonchli farqlar kuzatildi ($U=44849,0$; $p\leq 0,001$) to'rtinchi bosqich talabalarida o'zlikni saqlash qadriyati birinchi bosqich talabalariga qaraganda yuqoriroq ekan.

Aytish mumkinki, 4-bosqich talabalari mehnat faoliyatida o'ziga xos usuldan foydalanib, boshqalardan qanday bo'lmasin farq qilishga intilishlarida o'z aksini topadi. Bu talabalar o'zlariga xosligini, betakrorligini chertib ko'rsatish uchun noan'anaviy, noyob va nodir mutaxassisliklarni tanlashga moyil bo'ladilar. Bu bosqichdagi talabalarining boshqalardan mustaqil bo'lishga doir intilishlarini ifoda etadi. Bunday talabalar odatda hayotda eng muhim narsa deb, o'z shaxsining betakrorligi va o'ziga xosligini, o'ziga xos hayot tarziga, dunyoqarashga ega bo'lishni tushunadilar. Atrofdagilarning ta'siriga kamroq berilib, mustaqil fikrlariga binoan ish yuritishga moyil, o'ziga xos hayot tarziga ega bo'ladilar.

Xulosa. Ta'kidlash joizki, qadriyat yo'nalishlari shaxsning umumiy yo'nalishi bilan bevosita bog'liq bo'lib, bizning fikrimizcha, yo'nalishning bir qismini aks ettiradi va bu qadriyatlar sohasida namoyon bo'ladi. Qadriyat yo'nalishlari vektorlarini ko'rib chiqish orqali biz ularni shaxs o'quv motivlari bilan taqqoslash imkoniga ega bo'ldik. O'tkazilgan tadqiqotlar natijalari tahlilidan ko'rinib turibdiki, o'quv motivatsiyasi va qadriyatlar sohasi orasida o'zaro bog'liqlik mavjud bo'lib, unga shaxs yoshi va bilim darajasi bevosita ta'sir qiladi.

Qadriyatlar sohasi shaxs va subyektning hayot faoliyatida asosiy rol o'ynaydi, u xulq-atvor va faoliyatni tartibga solish, motivatsion va boshqa funksiyalarni bajaradi. Barcha funksiyalar shaxsning

jamiyatga moslashishiga yo‘naltirilgan umumiy yo‘nalish bilan birlashadi. Shunday qilib, qadriyatlar sohasining asosiy funksiyalaridan biri – moslashuvchanlik funksiyasi hisoblanadi. Tadqiqotimizdagi gipotezalardan biri shundan iboratki, shaxsning qadriyat yo‘nalishi tuzilishi ijtimoiy-tarixiy xususiyatga ega bo‘lib, qadriyatlar sohasining moslashuvchanlik funksiyasini aks ettiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Анисимов С.Ф. Духовные ценности: производство и потребление. – Москва: Мысль, 1998. – 156 б.

2. Вилюнас, В. К. Психологические механизмы мотивации человека / В. К. Вилюнас. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 288 с.

3. Djumaniyazova M.X. Talabalar o‘quv motivatsiyasini rivojlanishi - psixologik muammo sifatida. “Pedagogik akmeologiya” xalqaro ilmiy-metodik jurnali. № 6 (8) 2023.148-153 betlar.

4. Леонтьев, В. Г. Психологические механизмы мотивации учебной деятельности. / В. Г. Леонтьев. – Новосибирск: НГПИ, 1987 – 89 с.

5. Хекхаузен, Х. Мотивация и деятельность. – СПб: Питер, 2013. – 860 с.

